

Lebensraum Lebensraum

Notities over Hannah Arendt en het private domein
Notes on Hannah Arendt and the Private Realm

Adolf Loos, woonhal landhuis
Khuner, 1930
Adolf Loos, living hall of the
Khuner house, 1930

1

In haar roman *The Fountainhead* (1943) brengt de Amerikaanse filosofe Ayn Rand binnen vier pagina's een interieur ter sprake: de studentenkamer van de hoofdpersoon, architect Howard Roark. Dat er zo snel een interieur aan de orde komt, is op zijn minst een teken van het belang ervan, niet alleen voor schrijvers van romans, maar zeker ook in het alledaagse leven. Kennismaken met een ons onbekend interieur maakt veel duidelijk over de bewoner. Niet alleen de voor de hand liggende zaken als wat voor meubels in welke stijl zich in het interieur bevinden (van IKEA of uit Milaan), en welke boeken er in de kast staan (als er überhaupt een boekenkast is), maar het vertelt ook iets over het leven zelf dat er geleefd wordt. Bovendien daagt een interieur ook uit: het vraagt de bezoeker zich te verhouden tot de bewoner, juist omdat het een alledaagse en in zekere zin gedeelde omgeving is, die herkenning of vervreemding oproept.

Voor Rand is het interieur een van de instrumenten om te belichten wat voor figuur haar hoofdpersoon nu eigenlijk is. De roman begint met Roark als hij net geschorst is van zijn architectuuropleiding. Voor de deur van haar huis staat zijn hospita hem op te wachten.

Mevrouw Keating had nooit het gevoel gehad dat Roark er echt woonde. Geen enkel voorwerp had hij toegevoegd aan de noodzakelijke meubels waarmee ze de kamer had ingericht: geen foto's, geen vlaggen, geen enkel spoor van menselijke aanwezigheid. Alleen zijn kleren en tekeningen had hij meegenomen naar zijn kamer.¹

Er komen meer interieurs aan bod in *The Fountainhead*, sommige gedomineerd door boeken, andere expressief beeldhouwd, soms is het een enorme rommel, of is juist alles perfect in stijl en balans. Het interieur is afwisselend een teken van intellect, van een (would-be) publieke figuur, een mislukte kunstenaar, of een goed ontwikkelde stijl. Nergens is het echter zo kaal, sober en onpersoonlijk als bij Roark. Hij is dan ook de meest onafhankelijke en doelgerichte figuur in de roman, en het interieur onderstreept dat. Er zijn geen persoonlijke eigendommen, er is geen familie in beeld, er is zelfs geen verleden waaraan herinnerd wordt. En dus staan er geen portretten op de schoorsteenmantel, hangen er geen aandenkens aan mooie gebeurtenissen aan de muur, laat staan afbeeldingen van zijn helden boven de tekentafel. Roark is vrij, er is niets dat hem bindt, en het interieur van zijn kamer toont die vrijheid in het gebrek aan persoonlijke *touch*.

Het lege interieur is één van de hints in het verhaal dat de figuur van Roark utopische lading heeft, zoals dat ook het geval is met de stichting van het nieuwe Atlantis, dat in het slot van Rand's invloedrijke roman *Atlas Shrugged* (1957) wordt beschreven.² In *The Fountainhead* gebruikt Rand Roark als commentaar op algemeen menselijke verhoudingen, vooral wanneer ze hem afzet tegen mede-architect Peter Keating (inderdaad, de zoon van Roark's hospita) die altijd op zoek is naar de juiste carrièrekansen en ongekend zenuwachtig is over wat mensen 'er wel niet van vinden'. Keating stijgt op de maatschappelijke ladder van succes en aanzien, maar verliest daarmee ook zijn vrijheid en integriteit. Voor Roark geldt het tegenovergestelde. Er is maar één architect die hem iets kan leren, en die is in de ogen van het publiek mislukt. Zelf weigert hij opdrachten als opdrachtgevers hem vragen rekening te houden met 'het publiek'. Hij gaat nog liever in een steengroeve werken dan dat hij slecht werk aflevert bij een andere architect. Hij krijgt succes en erkenning, maar die volgen pas na strijd en volharding. Met andere woorden: hij durft door de pijn heen te bijten, en als het moet ook pijn te doen, om een hoger ideaal te verwezenlijken. Een dergelijke figuur heeft geen bezit nodig, geen interieur

1

In her novel *The Fountainhead* (1943), American author and philosopher Ayn Rand describes an interior within the first four pages: the student room of her protagonist, architect Howard Roark. This early introduction of an interior is an indication of its importance, in novels as much as in daily life. A previously unfamiliar interior can tell us a great deal about its occupant, and not just the obvious things like the style of furniture he or she has chosen (from IKEA or Milan) or what books are displayed in the bookcase (if there is a bookcase at all). It also reveals something about the life being lived there. And an interior also poses a challenge: it invites the visitor to relate to the occupant, precisely because it is an everyday and in some sense a shared environment, which evokes either recognition or alienation.

Rand uses the interior as a mechanism with which to shed light on her protagonist's character. The novel opens just after Roark has been suspended from his architecture degree. His landlady is waiting for him in front of her house.

Mrs. Keating had never had the feeling that Roark really lived there. He had not added a single object to the bare necessities of furniture which she had provided; no pictures, no pennants, no cheering human touch. He had brought nothing to the room but his clothes and his drawings.¹

This is not the only interior described in *The Fountainhead*. Some are dominated by books, others have sculptural touches; some are extremely messy, others exude a sense of perfect style and harmony. The interior represents, in turn, intellect, a (would-be) public figure, a failed artist or a sophisticated style. But nowhere is it as bare, sober and impersonal as in Roark's room. He is the most independent and purposeful character in the novel, and the interior underlines this. It contains no personal possessions; there is no sign of family, not even any reminder of the past. And so there are no portraits on the mantelpiece, no mementos of happy times on the wall, let alone pictures of his heroes above the drawing board. Roark is free, there is nothing that binds him, and the interior of his room reflects that freedom in its lack of a personal touch.

The empty interior hints at the fact that the figure of Roark carries a utopian charge, as did the founding of the new Atlantis, described at the conclusion of Rand's influential novel *Atlas Shrugged* (1957).² In *The Fountainhead*, Rand uses Roark to comment on human relationships, especially when she compares him to fellow architect Peter Keating (that's right, the son of Roark's landlady) who is always looking for career opportunities and is incredibly anxious about what people 'might think'. Keating climbs the social ladder of success and prestige, but loses his freedom and integrity in the process. Roark does the exact opposite. There is only one architect who can teach him anything, and he is a failure in the eyes of the public. Roark refuses assignments when clients ask him to take 'the public' into account. He would rather work in a stone quarry than deliver shoddy work for another architect. He achieves success and recognition, but only after a lengthy struggle and perseverance. In other words: he grits his teeth through the pain, and will even cause pain if necessary, in order to achieve a higher ideal. Such a figure needs no possessions, no interior that mediates between him and the world, that furnishes him with a 'home', while at the same time fencing him into the world he is fighting. The only thing that really matters is his most personal 'possession', his creativity – and as long as he clings to that it cannot be taken from him. And that is what is expressed by that initial description of his student

dat bemiddelt tussen hem en de wereld, een ‘thuis’ verschaft, maar hem tegelijkertijd ook vasthoudt door hem in te kapselen in de wereld waartegen hij strijdt. Het enige wat er echt toe doet, is zijn meest persoonlijke ‘bezit’, zijn creativiteit – en zolang hij daaraan vasthoudt, kan hem die niet ontnomen worden. Juist dat komt tot uitdrukking in die allereerste beschrijving van zijn studentenkamer: alle persoonlijke verbanden zijn geëlimineerd, enkel zijn stapel tekeningen (en kleding) trekt de aandacht.

2

In tal van utopieën en dystopieën is het eigen huis, en de daaraan verbonden idee van privacy verdacht. ‘Thuis’ zijn in deze wereld moet voorkomen worden, privacy is afgeschaft of beperkt, en bezit moet worden gedeeld met de hele gemeenschap – immers, wie het te comfortabel heeft, krijgt andere doelen; eigen bezittingen ondermijnen de toewijding aan de publieke zaak, en wie weet wat er niet uitgespookt wordt achter gesloten deuren!³ De Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt heeft ongekend fel gereageerd op dit idee, waarvan ze de echo traceerde in het gedachtegoed van Karl Marx en de totalitaire experimenten in communistisch Rusland. Juist voor de toewijding aan de wereld, stelde ze, is een privaat domein én privaat bezit noodzakelijk.

Arendt wordt alom gezien als degene die in de twintigste eeuw de problematiek van het publieke domein in het filosofisch debat heeft geïntroduceerd, vrijwel op de voet gevolgd door de Duitse filosoof Jürgen Habermas. Habermas publiceerde in 1962 zijn studie *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, waarin hij stelt dat veranderingen in de privé-sfeer van de burgerij in de zeventiende en achttiende eeuw leidden tot het ontstaan van de publieke sfeer. Concreet: door een andere organisatie van werk en huishouden kreeg de burgerij (om eerlijk te zijn: het mannelijke hoofd van het huishouden) ‘vrije tijd’: om een salon of koffiehuis te bezoeken en, gestimuleerd door de opkomende pers, te discussiëren over actualiteiten. Volgens Habermas ontworstelde de samenleving zich hierdoor aan het feodale bestel. De publieke discussie over actualiteit vormde een nieuwe sfeer in de maatschappij, tussen feodale staat en markt in. Met andere woorden, de publieke sfeer betrof de ruimte voor uitwisseling van ideeën en overtuigingen, ruimte voor het maatschappelijk gesprek en voor de ontwikkeling van een publieke opinie, die niet gedomineerd werd door overheidsbemoeienis of vatbaar was voor marktwerking.⁴ Integendeel: de beide sferen van overheid en markt moesten zich leren verhouden tot deze nieuwe publieke sfeer.

Arendt publiceerde vier jaar vóór Habermas’ *Strukturwandel* haar boek *The Human Condition*, dat aanvankelijk bedoeld was als kritiek op het gedachtegoed van Karl Marx. Gaandeweg richtte ze haar pijlen op Marx’ focus op ‘arbeid’ en de ‘arbeider’, en het idee dat de sleutel tot een oplossing van de klassenstrijd in ‘arbeid’ gevonden kan worden. Het boek behelst, zoals ze eenvoudigweg stelt, ‘niet meer te zijn dan nadenken over wat wij doen’,⁵ en dat was heel wat meer dan ‘arbeiden’ alleen. Aan arbeid voegde ze ‘werk’ en ‘handelen’ toe, waarbij haar aandacht vooral op de laatste categorie is gericht. De mens is niet alléén op aarde. Er zijn mensen, in meervoud, die bovendien van elkaar verschillen. Het is deze conditie van pluraliteit die de grondslag is van het politieke handelen en spreken. Arendt plaatst dit politieke handelen nadrukkelijk in relatie (maar vooral in oppositie) tot het menselijke arbeiden en werken, begrippen die in alledaags taalgebruik door elkaar heen lopen, maar die volgens haar van elkaar onderscheiden moeten worden. Arbeiden behelst alles wat noodzakelijk is om in leven te blijven, terwijl werken de activiteit is van de ambachtsman:

room: all personal connections have been eliminated, so only his stack of drawings (and clothes) demand our attention.

2

In many utopias and dystopias, private home ownership, and the corresponding idea of privacy, is suspect. Being ‘at home’ must be avoided in such a world. Privacy has been abolished or restricted, and possessions must be shared with the community at large – after all, those who become too comfortable may start pursuing different goals. Private property undermines commitment to the public good, and who knows what people get up to behind closed doors!³ German-American philosopher Hannah Arendt fiercely criticized this notion, echoes of which she traced back to the theories of Karl Marx and the totalitarian experiments in communist Russia. A private domain and private property, she argued, are actually indispensable to commitment to the world.

Arendt is generally credited with introducing the issue of the public realm into the twentieth-century philosophical debate, followed almost immediately by German philosopher Jürgen Habermas. In 1962 Habermas published his study *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (The Structural Transformation of the Public Sphere), in which he argues that changes to the bourgeoisie’s private sphere in the seventeenth and eighteenth centuries led to the emergence of the public sphere. More specifically: a different organization of work and household gave the bourgeoisie (or to be fair: the male head of the household) ‘leisure time’: the time to visit a salon or coffeehouse and, stimulated by the rise of the press, to discuss current affairs. Habermas claims that this enabled society to wrest itself from the feudal system. Public debate about current affairs created a new sphere in society, somewhere between feudal state and market. In other words, the public sphere comprised the space for the exchange of ideas and beliefs, space for social conversation and for the development of a public opinion, which was neither coloured by government intervention nor susceptible to market forces.⁴ On the contrary: the twin spheres of government and market had to learn to relate to this new public sphere.

Four years prior to Habermas’s *Strukturwandel*, Arendt published her book *The Human Condition*, which was initially intended as a critique of Karl Marx’s ideas but gradually began to home in on Marx’s focus on ‘labour’ and the ‘labourer’, and the notion that ‘labour’ might provide the key to a solution to the class struggle. The book sets out to do, as she puts it simply, ‘nothing more than to think what we are doing’,⁵ and that is a whole lot more than ‘labour’ alone. To labour she adds ‘work’ and ‘action’, and she goes on to concentrate primarily on the latter category. Man is not alone in this world. The world is occupied by men, plural, who differ from one another. It is this condition of plurality that forms the foundation of political action and speech. Arendt places this political action explicitly in relation (but especially in opposition) to human labour and work, concepts that tend to overlap in every usage, but which she believes ought to be differentiated. Labour encompasses everything that is necessary for the sustenance of life, while work is the activity of the artisan: it produces long-lasting products that give life structure and embed it in the world. Labour and work are part of private life, she argues, political activities are part of public life.⁶ So Arendt makes a distinction between the nature of the activities people engage in; they have either a public or a private character.⁷ At the same time it is clear – and Arendt stresses this – that private activities (can) have a major impact on the public realm. Without ‘things’ (that is: the products of human work) politics is pointless. Things lend the world its permanence, and the transience of the business of politics makes sense only in the context of such longevity.

het produceert producten met een lange levensduur, die het leven structureren en inbedden in de wereld. Arbeid en werk behoren tot het private leven, stelt ze, de politieke activiteiten tot het publieke.⁶ De grens die Arendt trekt, ligt dus in de aard van de activiteiten die mensen ontplooiën; ze hebben ofwel een publiek, ofwel een privaat karakter.⁷ Het is tegelijk wel duidelijk – en dat onderstreept Arendt ook – dat de private activiteiten grote impact (kunnen) hebben op het publieke domein. Zonder ‘dingen’ (dat is: de resultaten van het menselijk werken) heeft politiek geen zin. Het zijn de dingen die de wereld haar permanentie geven, en alleen in de context van een dergelijke lange duur heeft de vluchtigheid van het politieke bedrijf zin.

Hoewel Arendt dus prioriteit geeft aan het publieke domein, speelt het private domein in haar analyse wel degelijk een (hoewel onderschatte) rol. Arendt heeft actief hieraan bijgedragen door te benadrukken dat een leven dat enkel in het private domein geleefd wordt, en dus niet deelneemt aan het publieke domein, niet volwaardig menselijk genoemd kan worden. Een mens, met andere woorden, komt slechts tot zijn volle recht wanneer hij deelneemt aan het publieke leven.⁸ Arendt neemt hier het begrip *privé* in zijn oorspronkelijke betekenis van *privatief*: uitgesloten zijn. Wie enkel binnen het private domein blijft, is uitgesloten van dat wat de mens tot mens maakt.⁹ De cruciale gedachte is hier dat slechts wat door anderen wordt gezien en gehoord, ook werkelijk gestalte krijgt. Wat in het openbaar verschijnt en van vele kanten kan worden gezien en door vele oren kan worden gehoord, krijgt een zekere objectiviteit; dat wat verborgen blijft, rest subjectiviteit.

Arendt benadrukt echter ook dat het publieke domein niet zou kunnen bestaan zonder het private domein. Ze wijst op minstens drie belangrijke aspecten van het private domein. Het eerste is het belang van *privaat* bezit. Arendt's model van publiek en *privaat* is gebaseerd op de Griekse en Romeinse *polis*, met de agora als ultieme publieke ruimte en het politieke debat als ultieme publieke praktijk.¹⁰ Hoewel dit debat in de openbaarheid en voor het gehoor van ieder die dat maar wilde werd gevoerd, was participatie in het debat slechts toegestaan voor huiseigenaren. Zonder eigen huis en huishouden werd men niet erkend als burger van de stad. Arendt benadrukt hier om te beginnen het belang van het huishouden: alleen zij die vrijgesteld waren van de dagelijkse beslommingen (omdat ze vrouw, kinderen en slaven hadden die dit voor hun rekening konden nemen), konden zich wijden aan de *polis*. Het publieke domein is het domein van de vrijheid, het private domein dat van de noodzakelijkheid en, niet te vergeten, van het zwoegen om aan die noodzakelijkheden te voldoen.¹¹ Wie niet aan de vrijheid toekomt, wie slechts bezig is met de noodzakelijkheden van het leven, is in Arendt's ogen dus nog niet tot het werkelijke mens-zijn doorgedrongen. Die blijft verstoken van de participatie buiten het eigen subjectieve domein.

Omgekeerd geldt echter ook, en dat is het tweede punt dat Arendt maakt: een leven dat zich slechts in het helle licht van het publieke domein afspeelt, vervaagt. Het verliest zijn diepte, zijn vermogen aan de wereld te verschijnen. Het heeft het private domein nodig om op adem te komen, gevormd te worden, om daarna weer in het openbaar te kunnen verschijnen en te participeren.¹² Het duister, hoewel dat negatief klinkt, betekent vooral dat iets aan het zicht onttrokken is, en daardoor beschermd is tegen de continue maalstroom van het publieke leven.

Deze vier muren, waarbinnen het privéleven wordt geleefd, vormen een schild tegen de wereld en specifiek tegen de publieke aspecten van de wereld. Ze begrenzen een veilige plek, zonder

So although Arendt prioritizes the public realm, the private realm certainly plays a role, albeit an underrated one. Arendt has actively contributed to this by stressing that a life lived only in the private realm, that is, one that has no role in the public realm, cannot be seen as fully human. In other words, a human being only comes into his own when he participates in public life.⁸ Arendt interprets the concept of private here in its original meaning of *privative*: being deprived. Those who dwell only within the private realm are deprived of what makes a human being a human being.⁹ The crucial idea here is that only what is seen and heard by others constitutes reality. What appears in public and can be observed and heard by many acquires a certain objectivity; that which remains hidden has only subjectivity.

However, Arendt also stresses that the public realm could not exist without its private counterpart. She highlights at least three important aspects of the private realm. The first is the importance of private property. Arendt's model of public and private is based on the Greek and Roman *polis*, featuring the agora as the ultimate public space and the political debate as the ultimate public practice.¹⁰ Although this debate was conducted in public and free to be listened to by anyone who was interested, participation in the debate was the prerogative of home owners. Without a house and a household, one was not recognized as a citizen of the city-state. Arendt highlights the importance of the household: only those who were free from the necessities of life (because they had a wife, children and slaves who could take care of these) were in a position to devote themselves to the city-state. The public realm is the domain of freedom; the private realm that of necessity and, not to forget, of the drudgery to tend to those necessities.¹¹ Those who have not yet gained this freedom, who are ruled by the necessities of life, have in Arendt's view not yet arrived at true humanity. They are deprived of participation outside their own subjective domain.

But conversely, and this is Arendt's second point, a life lived exclusively in the bright glare of the public realm will fade. It will lose depth, its ability to appear into the world. It needs the private realm to recover, to reform, in order to reappear and participate in public again afterwards.¹² Although it may sound negative, darkness means first and foremost that something has been hidden from view, and is therefore shielded from the continuous maelstrom of public life.

These four walls, within which people's private life is lived, constitute a shield against the world and specifically against the public aspect of the world. They enclose a secure place, without which no living thing can thrive. This holds good . . . for human life in general. Wherever the latter is consistently exposed to the world without the protection of privacy and security its vital quality is destroyed.¹³

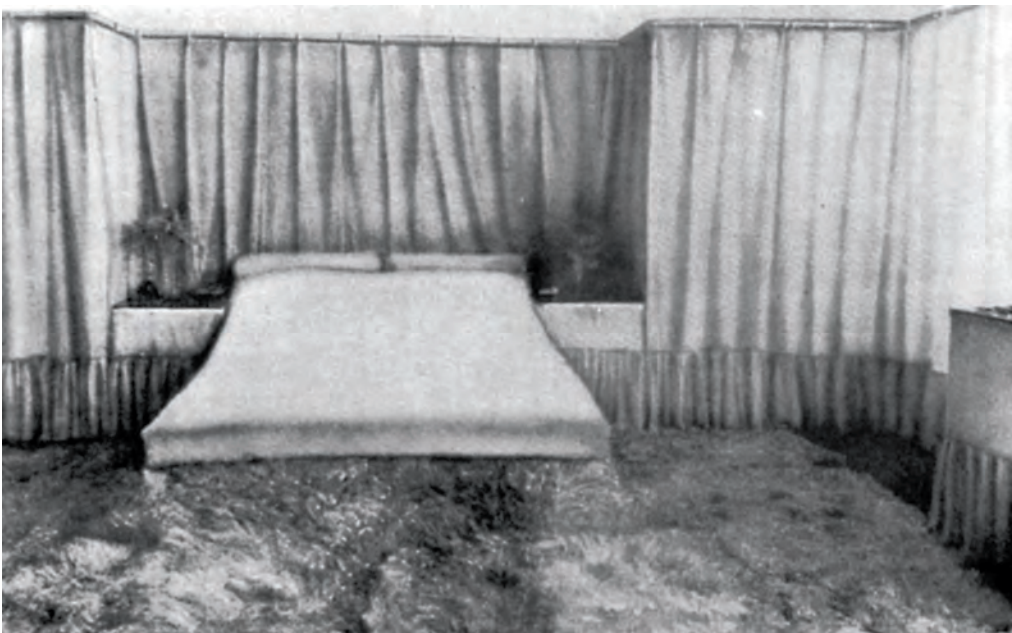
If this destruction is manifest anywhere, it is in the appearance of homeless people living like ghosts on the streets. Being homeless not only means living unprotected from wind and rain, it means first and foremost not having a safe place where you can be more or less secure and sheltered, a place to which you can withdraw in order to recharge, before re-entering the domain of uncertainty and danger.¹⁴ It is against this backdrop that Arendt stresses the importance of one's own household as well as that of the own home as a necessary condition. Private property was therefore regarded with respect in the city-state. The boundaries between private properties were treated like sacred spaces.¹⁵

The darkness of the house and the blinding glare of the outside depend on each other, they are inextricably linked. Distinct from family

Filmset van de verfilming van *The Fountainhead*, interieur van Howard Roark's appartement, 1957

Film set of the adaptation of *'The Fountainhead'*, interior of Howard Roark's apartment, 1957

Uitme huiselijkheid, Adolf en Nina Loos' appartement in Wenen, 1903. Slaapkamer en haard

Ultimate domesticity, Adolf and Nina Loos' apartment in Vienna, 1903. Bedroom and fireplace

welke geen levend wezen kan gedijen. Dit geldt (...) voor het menselijk leven in het algemeen. Als dit laatste consequent wordt blootgesteld aan de wereld, zonder de bescherming van privacy en zekerheid, worden haar vitale kwaliteiten vernietigd.¹³

Als deze destructie ergens tastbaar is, dan is het wel in de verschijning van veel daklozen als schimmen in de straten. Dakloos zijn betekent niet alleen onbeschermd tegen weer en wind te moeten leven, het betekent vooral ook geen veilige plek te hebben waar men min of meer zeker kan zijn van de eigen zaak en omgeving, een plek om zich terug te trekken en zich op te laden, voordat men weer ten tonele verschijnt in het domein van onzekerheid en onveiligheid.¹⁴ Het is in dit perspectief dat Arendt niet alleen het belang van het eigen huishouden, maar ook het eigen huis als noodzakelijke voorwaarde benadrukt. Privaat bezit werd binnen de polis dan ook met respect benaderd. De grenzen van het private bezit werden behandeld alsof het sacrale *ruimten* waren.¹⁵

Het duister van het huis en het verblindende licht van buiten hebben elkaar nodig, zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Los van het gezinsleven, met zijn beschermende en educatieve kanten, betekent dit voor Arendt óók dat het private domein ruimte geeft aan de dingen in het leven die niet in de openbaarheid *kunnen* verschijnen. Ze legt de scheiding tussen publiek en privé in wat enerzijds zichtbaar moet worden en anderzijds onzichtbaar moet blijven. Wat in de openbaarheid verschijnt, krijgt maximale zichtbaarheid en daardoor ook realiteit.¹⁶ Er zijn echter ook zaken in het leven die in het verborgene moeten blijven: de intimiteit van liefde en vriendschap, de ervaringen van geboorte en dood.¹⁷ Zowel het lichamelijke als het romantische behoort tot het domein van de noodzakelijkheden, stelt Arendt. Ze zijn te zeer verbonden met de behoeften van het individu om tot publieke zaak gemaakt te worden.¹⁸ Je zou het ook anders kunnen omschrijven: het private domein biedt ruimte aan de zaken die eigenlijk onze spraak te boven gaan, waar in essentie niet over gesproken kan worden, noch onderhandeld, of juist waar we niet over uitgesproken raken. Die zaken hebben een beschermde plaats nodig, te midden van persoonlijke 'dingen' en hun inherente herinneringen.¹⁹ 'De enige werkelijke waarborg voor het in het donker blijven van wat onttrokken moet zijn aan het licht der openbaarheid, is het bezit van een eigen huis, een eigen domein waarop men zich kan terugtrekken en zichzelf kan zijn.'²⁰

Het eigen domein, kortom, is als een persoonlijk centrum in de publieke wereld. Vooral in haar latere werk komt Arendt terug op de noodzaak van een dergelijk centrum, als ze ingaat op een menselijke activiteit die ze in *The Human Condition* bewust achterwege had gelaten: de activiteit van het denken. In *The Human Condition* wilde Arendt zich bewust afzetten tegen de lange traditie van de filosofie, waarin het teruggetrokken bestaan, dat toekomt aan het denken, als hoogst haalbare wordt gewaardeerd. Alleen in afzondering zou men tot het authentieke zelf kunnen komen. Arendt stelt er voor in de plaats dat we ons 'zelf' nooit kunnen leren kennen, enkel dan via de ander. Alleen door ons handelen en spreken, door onze actie en reactie, ontvouwen we wie we zijn. Wanneer ze echter het denken ter sprake brengt, ook al in *The Human Condition* trouwens, omschrijft ze dat als een 'interne' dialoog.²¹ De private ruimte, waarin men afgezonderd is van alle interactie, zou daarvoor wel eens een voorwaarde kunnen zijn – maar met die gedachte vertroebelt Arendt haar eigen scherpe scheidingslijn tussen het private als ruimte van noodzakelijkheid en het publieke als ruimte van vrijheid. Denken behoort immers eerder tot het domein van de vrijheid dan dat van de noodzakelijkheid.²²

life with its protective and educational aspects, Arendt also takes this to mean that the private realm accommodates those things in life that *cannot* appear in public. She believes the distinction between public and private is that which must be made visible on the one hand and that which must remain invisible on the other. What appears in public acquires maximum visibility and hence reality.¹⁶ However, there are some things in life that need to remain hidden: the intimacy of love and friendship, the experiences of birth and death.¹⁷ Both the physical and the romantic belong to the realm of necessity, Arendt claims. They are too closely tied up with the needs of the individual to be made a public matter.¹⁸ Put differently: the private realm provides space for the ineffable, the issues we cannot discuss or negotiate, or indeed the ones we cannot stop talking about. Those issues need a safe place, among personal 'things' and their inherent memories.¹⁹ 'The only efficient way to guarantee the darkness of what needs to be hidden against the light of publicity is private property, a privately owned place to hide in.'²⁰

In short, the private realm is like a personal centre in the public world. In her later work, especially, Arendt revisits the necessity of such a centre when she examines a human activity she deliberately left out of *The Human Condition*: the activity of thinking. In *The Human Condition* Arendt wanted to distance herself from the time-honoured philosophical tradition in which the secluded life, which is devoted to thinking, is seen as the highest state of which human beings are capable. It was believed that one could only arrive at the authentic self in isolation. Instead, Arendt proposes that we can never get to know our 'self' except via the other. Only through our action and speech, through action and reaction, do we become who we are. However, when she raises the subject of thinking, also *The Human Condition*, she describes it as an 'internal' dialogue.²¹ The private space, in which one is cut off from all interaction, could well be a condition for this – but with that thought Arendt blurs her own sharp distinction between the private as a space of necessity and the public as a space of freedom. After all, thinking belongs more to the domain of freedom than that of necessity.²²

3

Arendt is practically alone in her description of the private realm as the space for the necessities of life (among which she counts not only household chores and labour, but also the economic thinking that dominates society) and the public as the domain of freedom. In today's prevailing liberal view of society those realms signify the reverse: the public as the space of restriction (being considerate of one another), the private as the domain of ultimate freedom. To come home is to take off masks and to do as we please. This is the place where: 'we can do or not do just what we want, unobserved, undisturbed.'²³ Whereas Arendt stresses the origins and specific characteristics of human activities, liberal democracy emphasizes individual autonomy, which problematizes the control over access to goods and services, both in a physical and metaphysical sense. Who has access to what space, what information, what life? It is clear that the government (that is: the public domain) must occupy a neutral position vis-à-vis this private sphere – it has to guarantee a neutral playing field – at least up to a point. As the foundations of liberal democracy are constantly questioned, so too is the boundary between public and private. Where this dividing line is drawn varies from time to time and from place to place. In other words, topical issues demand constant reflection on the boundary between public and private. At what point is the government entitled to intervene behind the front door? And – with Julian Assange and Edward Snowden in mind – to what extent is the government entitled to gather information about its people's movements?

3

Arendt staat praktisch alleen in haar beschrijving van het publieke domein als de ruimte voor de noodzakelijkheden van het leven (waartoe ze niet alleen het huishouden en het arbeiden schaaft, maar ook het hele economische denken dat de samenleving domineert) en het publieke als domein van de vrijheid. In de tegenwoordig dominerende liberale opvatting van de samenleving liggen die domeinen juist andersom: het publieke als ruimte van beperkingen (rekening houden met elkaar), het private als ultiem domein van vrijheid. Thuis komen is maskers afzetten en kunnen doen wat je wilt. Daar geldt: 'We kunnen er precies doen en niet doen wat we willen, ongezien en ongestoord.'²³ Waar Arendt de bron en de specifieke kenmerken van de menselijke activiteiten benadrukt, ligt in de liberale democratie de nadruk op de autonomie van het individu, waarmee de controle over de toegankelijkheid tot zaken en goederen, zowel in fysieke als in metafysische zin, geproblematiseerd wordt. Wie krijgt toegang tot welke ruimte, welke informatie, welk leven? Het is duidelijk dat de overheid (dat is: het publieke domein) zich neutraal dient te verhouden tot deze private sfeer – ze dient het neutrale speelveld te garanderen. Althans, tot op zekere hoogte: met de continue vraag naar de grondslag van de liberale democratie staat ook de grens tussen het publieke en private ter discussie. Waar deze grens ligt, verschilt van tijd tot tijd en van plaats tot plaats. Actuele vraagstukken vragen, met andere woorden, om een voortdurende reflectie op de grens tussen het publieke en private. Op welk moment is de overheid gerechtigd in te grijpen achter de voordeur? En – met Julian Assange en Edward Snowden in de hoofdrol – in hoeverre mag de overheid ook informatie verzamelen over het gaan en staan van haar burgers?

Tegelijkertijd lijkt de grens tussen het publieke en private hol te zijn geworden. De televisie brengt de publieke discussie in de huiskamer, omgekeerd geven in reality series op televisie de deelnemers werkelijk alles bloot.²⁴ De mobiele telefoon ontlokt intieme gesprekken in de openbare ruimte, terwijl muziek helpt om het individu af te zonderen, zelfs in een publieke omgeving. Camera's houden het gedrag in de gaten.²⁵ Er is nauwelijks nog een domein van het leven dat verborgen kan blijven, nu overheden en hackers via internet ieders gaan en staan kunnen volgen.

4

Ruim voordat Arendt het private domein duidt als ruimte van het leven, verbond ook Walter Benjamin het interieur met het leven zelf. 'Wonen,' schrijft hij in zijn bekende analyse van de geboorte van het interieur, 'betekent het nalaten van sporen. In het interieur worden deze geaccentueerd.'²⁶ Leven is sporen nalaten – daar is geen ontkomen aan. Waar in de publieke ruimte die sporen onherroepelijk vervagen, in het interieur blijven ze voor de bewoner zichtbaar en tastbaar, en geven ze omgekeerd kleur aan het leven zelf. Meteen voorafgaand aan bovenstaand citaat schrijft hij: 'Het interieur is niet slechts het universum, maar ook het etui van het private individu.'²⁷ Zo dicht zit het interieur de mens op de huid, dat het als een etui is – een *perfect fit*. De dingen, van meubels tot apparatuur, spreken voor zich; ze zijn vanzelfsprekend. De dingen zijn afgestemd op ons (levens)ritme, en andersom. Maar meer dan dat: de dingen krijgen betekenis door het leven, ze huisvesten een verhaal.²⁸ En dat is cruciaal: het interieur komt zo dichtbij, juist door de herinneringen die zich hechten aan het interieur. Thuis zijn is meer dan ergens eten, slapen en werken – het is het *bewonen* van het huis. Dat is: eigen maken, sporen nalaten. Het interieur ordent de herinneringen, geeft ze hun geëigende plaats in de ruimte. Een geur kan een verloren wereld tot leven wekken, geluiden

At the same time the distinction between public and private appears to have been hollowed out. Television brings the public debate into the living room, while the contestants in reality shows bare virtually all.²⁴ Mobile phones prompt intimate conversations in the public space, whereas music enables individuals to isolate themselves, even in a public environment. Cameras watch our every move.²⁵ Hardly any area of life remains hidden now that governments and hackers can monitor all of our movements via the Internet.

4

Long before Arendt construed the private realm as the space of life, Walter Benjamin had also linked the interior with life itself. 'To live,' he writes in his well-known analysis of the birth of the interior, 'means to leave traces. In the interior, these are accentuated.'²⁶ To live is to leave traces – there is no escape from it. Whereas in the public space those traces inevitably fade, in the interior they remain visible and tangible for the occupant, and even inject colour into life itself. Immediately before the above quotation, Benjamin writes: 'The interior is not just the universe, but also the *étui* of the private individual.'²⁷ The interior is so close to man that it is like a second skin – a perfect fit. The things, from furniture to equipment, speak for themselves; they are self-evident. The things are geared to our rhythm (of life), and vice versa. But there is more to it: the things are given meaning through living; they accommodate a story.²⁸ And that is crucial: the interior comes close precisely because of the memories that attach to it. To be at home is more than eating, sleeping and working somewhere – it is to *inhabit* the house. That is to say: to make it your own, to leave traces. The interior orders memories, gives them their appropriate place. A scent can bring a lost world back to life, sounds can move or touch us, the sense of touch can guide us: these all converge in the space of the interior, thereby allowing us to share intimate experiences (for which we have no words).²⁹ We can only really come 'home' via these traces of life, when life has taken possession of the interior, when we have made the interior our own, the smells have become familiar and we can reappear into the world from there.

Benjamin discusses the interior in a text in which he presents Paris as a nineteenth-century metropolis. Modernity is starting to bring innovation – symbolized by the arcades with their cast-iron constructions. And the interior comes into conscious being, Benjamin argues, through the mutability of modernity, the changes to life, work, our surroundings. It originates in the need for a place of one's own: a small, but personal haven in a turbulent world that is subject to constant change.³⁰ Benjamin localizes this consciousness quite precisely, placing it the reign (1830-1848) of French King Louis Philippe I. Although democratic rights had been extended and improved in France, huge corruption scandals in parliament and the worsening living conditions of the working classes prompted a second people's revolution. Benjamin stresses that around this time the modern individual experienced a separation where there was not one before: the separation between living and working, between the (domestic) interior and the workplace.³¹ Both entities drifted further and further apart and, over time, became opposites. Interestingly enough, Benjamin stresses that in the workplace one deals with real life (although work is increasingly being carried out in bigger, virtual spheres), whereas within the dwelling's interior one harbours illusions.³² The interior and the private person are in sharp contrast with the modern metropolis, modernization, crowds and public life. The latter invokes the former: the interior as flight. The interior is a safe haven, a familiar domain, in which one can cherish one's personal history in an otherwise cold and

Huiselijkheid als educatief project. Acteurs leren omstanders te wonen in een modern Amerikaans huis. Paviljoen onderdeel van de tentoonstelling 'Wir Bauen ein Besseres Leben, Berlin: Eine Ausstellung über die Produktivität der Atlantischen Gemeinschaft auf dem Gebiet des Wohnbedarfs', in 1952 georganiseerd in Berlijn door The American High Command for Germany.

Domesticity as an educational project. Actors teach bystanders about dwelling in a modern American home. The pavilion was part of the exhibition 'Wir Bauen ein Besseres Leben, Berlin: Eine Ausstellung über die Produktivität der Atlantischen Gemeinschaft auf dem Gebiet des Wohnbedarfs', organized in Berlin in 1952 by the American High Command for Germany.

Huiselijkheid als educatief project. Modern wonen volgens het tijdschrift *Goed Wonen*, 1959
Domesticity as an educational project. Modern living according to the magazine *Goed Wonen*, 1959

kunnen ons vervoeren of beroeren, de tastzin kan ons thuis brengen: het is de ruimte van het interieur waarin deze samenkomsten, waardoor de intieme ervaring (waarvoor woorden ontbreken) gedeeld kan worden.²⁹ Echt 'thuis' komt men pas via deze sporen van het leven, als het leven bezit heeft genomen van het interieur, we ons het interieur hebben toegeëigend, ook de geuren vertrouwd zijn geworden, en we van daaruit weer in de wereld kunnen verschijnen.

Benjamin brengt het interieur ter sprake in een tekst waarin hij Parijs presenteert als een negentiende-eeuwse metropool. De moderniteit brengt al vernieuwing – en de passages met hun gietijzeren constructies zijn daar het symbool van. In de beweeglijkheid van de moderniteit, het veranderen van het leven, het werk, de omgeving, ontstaat het bewust-zijn van het interieur, stelt Benjamin. Het komt voort uit de behoefte een eigen plek onder de zon te hebben: een klein, maar persoonlijk rustpunt in een woelige wereld die aan voortdurende verandering onderhevig is.³⁰ Benjamin lokaliseert deze bewustwording vrij precies, namelijk tijdens het bewind (1830-1848) van de Franse koning Louis-Philippe I. Hoewel de democratische rechten in Frankrijk verbreed en verbeterd waren, riep hij een tweede revolutie van het volk over zich af door al te grote corruptieschandalen in het parlement en de verslechtering van de leefomstandigheden van de arbeider. Benjamin benadrukt dat rond deze tijd voor het moderne individu een scheiding ontstaat tussen wat voorheen niet gescheiden was: de scheiding tussen wonen en werken, tussen het (huis)interieur en de werkplek.³¹ Beide entiteiten dreven steeds verder uit elkaar en werden in de loop der tijd opposities. Opvallend genoeg benadrukt Benjamin dat men op de werkplek te maken heeft met het echte leven (hoewel dat in steeds grotere, virtuele kringen gebeurt), terwijl men in het interieur van de woning illusies koestert.³² Het interieur en de private persoon staan hier in schril contrast met de moderne metropool, modernisering, volksmassa's en het publieke leven. Het laatste roept het eerste op: het interieur als vlucht. Het interieur is als een veilig onderkomen, een domein dat vertrouwd is, en waarin de persoonlijke geschiedenis gekoesterd kan worden, in een verder koude en bedreigende omgeving. Eenzelfde analyse – ongetwijfeld voortkomend uit dezelfde Parijse ervaring als Benjamin, die ze aan het begin van de jaren 1940 in Parijs, beide op de vlucht voor de Duitse terreur, had leren kennen – komt ook terug in *The Human Condition*, als Arendt benadrukt dat wat voor het publieke domein irrelevant is, tegelijkertijd juist bijzonder relevant kan zijn voor het individu. Arendt verbindt dit aan een vermeend verval van het publieke domein in Frankrijk, waardoor de

Fransen meesters [zijn] geworden in de kunst het geluk te vinden in de 'kleine dingen', binnen de ruimte van hun eigen vier muren, tussen kast en bed, tafel en stoel, hond en kat en bloempot, en zij omringen deze dingen met een tedere zorg die het eigen home lijkt te maken tot een laatste toevluchtsoord voor het zuiver menselijke in een zich snel industrialiserende wereld, die aan de lopende band de dingen van gisteren vernietigt om de dingen van vandaag te produceren.³³

5

Deze nadruk op het persoonlijke leven, de herinnering, de illusie, suggereert dat het woninginterieur geen architectonische opgave kan zijn. De bewoner verzamelt en ordent, leeft en beleeft – hoe kan dat een architectonisch project zijn?

Vier jaar na de eerste versie van 'Paris, Capital of the Nineteenth Century', waaruit ik hierboven citeerde, schrijft Walter Benjamin een

threatening environment. A similar analysis – no doubt inspired by the same Parisian experience as that of Benjamin, whom she met in the early 1940s in Paris, when both were on the run from German terror – can be found in *The Human Condition*, when Arendt argues that what may be irrelevant in the public realm can be extremely relevant to the individual. Arendt links this to the perceived decay of the public realm in France, as a result of which

... the French have become masters in the art of being happy among 'small things', within the space of their own four walls, between chest and bed, table and chair, dog and cat and flowerpot, extending to these things a care and tenderness which, in a world where rapid industrialization constantly kills off the things of yesterday to produce today's objects, may even appear to be the world's last, purely humane corner.³³

5

This emphasis on personal life, on memory and illusion, suggests that the interior cannot be an architectural brief. If it is the occupant who collects and orders, lives and experiences, then how can it be an architectural project?

Four years after the first edition of 'Paris, Capital of the Nineteenth Century', from which I quoted above, Walter Benjamin wrote a new version of the essay. The same quote returns, albeit with a different emphasis this time. The sentence starts off the same: 'The interior is not just the universe of the private individual; it is also his *étui*.' But then the text continues with a slight shift in focus: 'Ever since the time of Louis Philippe, the bourgeois has shown a tendency to compensate for the absence of any trace of private life in the big city. He tries to do this within the four walls of his apartment.'³⁴ You might argue that the former analysis focuses on the traces of life that irrevocably take possession of the interior and are therefore accentuated. It is described as something that just happens. In the revised text, the arrangement of the space and the articulation of the traces have become a deliberate activity on the part of the occupant. The space and the things have a symbolic meaning, which is realized in a deliberate act of the individual. The occupant uses the interior as an instrument with which to mediate between life and the world. The interior has become a space of self-awareness and self-presentation, a form of *social imaginary*.³⁵ The interior reveals the occupant; it constitutes the presentation of the self to the world. The occupant is read through the interior. The collection and arrangement of furniture, paintings, wallpaper, carpet and books reveals the occupant's taste and style. It presents (real or constructed) wealth, a rich past or a distancing from that past. It says something about the occupants' development, or indeed their aspirations in that direction. In another quote from *The Fountainhead* the successful architecture critic of a popular newspaper assesses the apartment of a colleague, a columnist who frequently writes about interiors:

Not bad, Dominique. Just about as I'd expect you to have it. A little cold. You know, I wouldn't have that ice-blue chair over there. Too obvious. Fits in too well. Just what people would expect in just that spot. I'd have it carrot red. An ugly, glaring, outrageous red. Like Mr. Howard Roark's hair. That's quite en passant – merely a convenient figure of speech – nothing personal at all. Just one touch of the wrong color would make the whole room. The sort of thing that gives a place elegance. Your flower arrangements are nice. The pictures, too – not bad.³⁶

nieuwe versie van dit essay. Hetzelfde citaat komt terug, met net een andere intonatie. Het begint hetzelfde: 'Het interieur is niet slechts het universum van het private individu, het is ook zijn etui' maar vervolgt met een klein accentverschil: 'Sinds het tijdperk van Louis-Philippe heeft de bourgeoisie telkens een tendens aan de dag gelegd om het gebrek aan elk spoor van privaat leven in de grote stad te compenseren binnen de vier muren van haar woning.'³⁴ Je zou kunnen zeggen dat in de eerste analyse de nadruk ligt op de sporen van het leven die onherroepelijk bezit nemen van het interieur, en daardoor geaccentueerd worden. Het is omschreven als een gebeuren. In de herschreven tekst is het schikken van de ruimte en het articuleren van de sporen een bewuste activiteit van de bewoner geworden. De ruimte en de dingen hebben een symbolische betekenis, en die wordt in een bewuste daad van het individu geactualiseerd. Het interieur is een instrument van de bewoner om te bemiddelen tussen het leven en de wereld. Het interieur is een ruimte van zelfbewustzijn en zelfpresentatie geworden, een vorm van *social imaginary*.³⁵ Het interieur toont de bewoner, het is de presentatie van het zelf aan de wereld. De bewoner wordt gelezen via het interieur. Het laat in de collectie en ordening van de meubels, schilderijen, wandbekleding, vloerbedekking en boeken de smaak en stijl van de bewoner zien. Het presenteert (al dan niet geconstrueerde) rijkdom, een rijk verleden of juist de afstand daartoe. Het vertelt iets over de ontwikkeling van de bewoners, of over de ambities daartoe. Om nog eenmaal *The Fountainhead* te citeren – de populaire architectuurcriticus van een populaire krant beoordeelt het appartement van een collega, een columniste die vaak over interieurs schrijft:

Niet slecht, Dominique. Precies zoals ik verwachtte dat je het zou hebben. Een beetje kil. Ik zou die ijsblauwe stoel daar niet zetten. Ligt te veel voor de hand, precies wat mensen op die plek verwachten. Ik zou voor peenrood hebben gekozen. Echt een lelijke, felle, verschrikkelijke peenkleur, een beetje zoals Howard Roark's haar. Dat overigens terzijde – alleen bij wijze van spreken – niets persoonlijk hoor! Maar één toets van de verkeerde kleur zou de hele kamer maken. Dat is wat een plek elegant maakt. Je bloemschikkingen zijn aardig. Ook de schilderijen – niet slecht.³⁶

Huiselijkheid als thema in de actuele kunst. Guillaume Van Der Bij, *Family Home*, 1988
Domesticity as a theme in contemporary art. Guillaume Van Der Bij, *Family Home*, 1988

Huiselijkheid als thema in de actuele kunst. Thomas Demand, *Zimmer*, 1996
Domesticity as a theme in contemporary art. Thomas Demand, *Zimmer*, 1996

Huiselijkheid publiek gemaakt. Recent, 2014 (*The Bold and the Beautiful*) en in het prille begin van de soapseries, 1956 (*As the World Turns*)

Domesticity made public. Recently, 2014 (*The Bold and the Beautiful*) and in the very beginning of the soap operas, 1956 (*As the World Turns*)

Noten

- 1 Ayn Rand, *The Fountainhead* (New York: Signet, 1993), 18 (vertaling HT).
- 2 De Nederlandse filosoof Hans Achterhuis noemt *Atlas Shrugged* een regelrechte utopie, al geeft hij toe dat hij dit pas naar aanleiding van de kredietcrisis, en na de ontboezemingen van Alan Greenspan dat Ayn Rand zijn gids was, ontdekte. Hans Achterhuis, *De utopie van de vrije markt* (Rotterdam: Lemniscaat, 2010), 43 e.v.
- 3 In *Utopia* van Thomas More, uiteraard de grondlegger van het genre, hebben deuren geen sloten, en iedereen loopt in en uit. Zie ook Achterhuis' bespreking van de dystopie (*Wij van Jevgeny Zamjatin*) en de utopie (*Women on the Edge of Time* van Marge Piercy) in: Hans Achterhuis, *De erfenis van de utopie* (Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 1998), 51, 60.
- 4 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge, MA: The MIT Press, 1989), 55; Charles Taylor, *Moderniteit in meervoud. Cultuur, samenleving en sociale verbeelding* (Kampen: Uitgeverij Klement, 2005), 97.
- 5 Hannah Arendt, *Vita Activa* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 1994 [1958]), 16.
- 6 *Ibid.*, 19-20.
- 7 Het gaat hier niet over de organisatie en uitvoering van de activiteit. De meeste dagelijkse arbeid en het meeste werk worden immers in samenwerking uitgevoerd. Handelen veronderstelt per definitie een publiek dat ziet en hoort, en vooral ook kan reageren. Zonder publiek bestaat er geen politiek handelen en spreken.
- 8 Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 66.
- 9 Het begrip *privat* verschijnt in de zestiende eeuw in de Duitse taal; het betekent zoveel als 'zonder publiek ambt zijn', uitgesloten zijn van de openbare sfeer. Heino R. Möller, *Innenräume / Außenwelten. Studien zur Darstellung bürgerlicher Privatheit in Kunst und Warenwerbung* (Giessen: Anabas-Verlag, 1981), 11. Zie ook: Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 46.
- 10 Ongeveer tegelijkertijd werkte Arendt ook aan de afronding van de biografie van Rahel Varnhagen, een van de meest doortastende vrouwen in het Berlijn van de achttiende eeuw, die in haar woning geregeld een salon organiseerde, waar vooraanstaande figuren de actualiteiten bespraken. Toch komt opvallend genoeg Varnhagen en het 'publieke leven' van de salons en kof-fiehuizen, waarop Habermas zijn concept van de publieke sfeer baseert, in het geheel niet aan de orde in *The Human Condition*. Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen, The Life of A Jewess*, (Londen: East and West Library, 1957).
- 11 Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 78.
- 12 *Ibid.*, 59.
- 13 Hannah Arendt, 'The Crisis in Education', in: Hannah Arendt, *Between Past and Future* (New York: Penguin Books, 2006 [1968]), 183 (vertaling HT).
- 14 Seyla Benhabib, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003 [2000]), 213.
- 15 Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 70/71.
- 16 *Ibid.*, 57.
- 17 Arendt spreekt hier zelfs over de heiligheid van het privébezit. *Ibid.*, 70.
- 18 Vgl: George Kateb, 'Freedom and Worldliness in the Thought of Hannah Arendt', in: *Political Theory*, jrg. 5 (mei, 1977) nr. 2, 144.
- 19 Het is opvallend hoe dicht Arendt's reflecties op het private domein bij de gedachten van de Weense architect Adolf Loos over het wonen in de moderne metropool (rond 1900) staan. Loos benadrukt de grens tussen publiek en privé, zet haar extra stevig aan, om het interieur te beschermen tegen het openbare leven. De grens tussen publiek en privé, tussen binnen en buiten is opnieuw sacraal. Het huis biedt een podium en omheining, ten behoeve van kwetsbare voorvallen in het familieleven. Uitdrukkingsloos en ongenaakbaar verzet het huis zich tegen de voortdurende beweeglijkheid en vluchtigheid van het publieke leven. Tegelijkertijd speelt Loos een complex spel met de grens, door juist de meest intieme ruimten aan de gevel te leggen, uitzicht te bieden op de entree, terwijl in andere, minder intieme ruimten het zicht naar buiten wordt geblokkeerd. Zie over de ambiguïteit van de grens bij Loos: Beatriz Colomina, *Privacy and Publicity. Modern Architecture as Mass Media* (Cambridge, MA/Londen: MIT Press, 1994), 233-281; zie ook: George Baird, *The Space of Appearance (Cambridge, MA: MIT Press, 1995)*, 35; Hilde Heynen, *Architectuur en kritiek van de moderniteit* (Nijmegen: Uitgeverij SUN, 2001), 111.
- 20 Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 77.
- 21 *Ibid.*, 290.
- 22 Zie: Roger Berkowitz, 'Solitude and the Activity of Thinking', in: Roger Berkowitz, Jeffrey Katz en Thomas Keenan (red.), *Thinking in Dark Times. Hannah Arendt on Ethics and Politics* (New York: Fordham University Press, 2010), 139. Arendt roept echter de denker telkens weer op om naar buiten te gaan en zich onder de mensen te begeven en de wereld te ervaren. Alleen door deze ervaring, en het delen daarvan met anderen, kan de 'werkelijkheid' van de wereld worden vastgesteld. Zie bijv. het boek dat ze vlak voor haar onverwachte dood in 1975 aan het schrijven was: Hannah Arendt, *The Life of the Mind* (San Diego/New York/Londen: Harcourt Inc., 1978), 50.
- 23 Beate Rössler, *The Value of Privacy* (Cambridge: Polity Press, 2005), 144.
- 24 Dat dit niet bepaald een ontwikkeling uit het laatste decennium is, laat Lynn

Notes

- 1 Ayn Rand, *The Fountainhead* (New York: Signet, 1993 [1943]), 18.
- 2 Dutch philosopher Hans Achterhuis describes *Atlas Shrugged* as an outright utopian novel, although he admits that he did not realize it was until the financial crisis and Alan Greenspan's confession that Ayn Rand was his inspiration. Hans Achterhuis, *De utopie van de vrije markt* (Rotterdam: Lemniscaat, 2010), 43 et seq.
- 3 In *Utopia* by Thomas More, the founding father of the genre, doors have no locks and everybody is free to walk in or out. See also Achterhuis's analysis of the dystopia (*We by Jevgeny Zamjatin*) and the utopia (*Women on the Edge of Time* by Marge Piercy) in: Hans Achterhuis, *De erfenis van de utopie* (Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 1998), 51, 60.
- 4 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge, MA: MIT Press, 1989), 55; Charles Taylor, *Moderniteit in meervoud. Cultuur, samenleving en sociale verbeelding* (Kampen: Uitgeverij Klement, 2005), 97.
- 5 Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press 1999 [1958]), 5.
- 6 *Ibid.*, 7.
- 7 This is not about the organization and execution of the activity. Most routine labour and work is carried out in collaboration. Action assumes by definition a public that can see and hear it, and above all react to it. Without an audience there is no political action and speech.
- 8 Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 58.
- 9 The term *privat* first appears in the German language in the sixteenth century; it means as much as 'not having a public office', being excluded from the public sphere. Heino R. Möller, *Innenräume / Außenwelten. Studien zur Darstellung bürgerlicher Privatheit in Kunst und Warenwerbung* (Giessen: Anabas-Verlag, 1981), 11. See also: Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 38.
- 10 Around the same time Arendt completed the biography of Rahel Varnhagen, one of the most intrepid women in eighteenth-century Berlin, who held frequent salons in her home, where prominent figures discussed current affairs. Yet surprisingly Varnhagen and the 'public life' of the salons and coffeehouses, from which Habermas derives his concept of the public sphere, is not addressed at all in *The Human Condition*. Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen, The Life of A Jewess* (London: East and West Library, 1957).
- 11 Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 73.
- 12 *Ibid.*, 52.
- 13 Hannah Arendt, 'The Crisis in Education', in: Hannah Arendt, *Between Past and Future* (New York: Penguin Books, 2006 [1968]), 183.
- 14 Seyla Benhabib, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003 [2000]), 213.
- 15 Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 63/64.
- 16 *Ibid.*, 50.
- 17 Arendt even speaks of the sacredness of private property. *Ibid.*, 62.
- 18 Cf: George Kateb, 'Freedom and Worldliness in the Thought of Hannah Arendt', *Political Theory*, vol. 5 (May, 1977) no. 2, 144.
- 19 It is remarkable how close Arendt's reflections on the private domain are to Adolf Loos's ideas about living in the modern metropolis (around 1900). The Viennese architect emphasizes the boundary between public and private, and turns it into a feature, to shield the interior from public life. The dividing line between public and private, between inside and outside, is once again sacred. The house offers a platform and an enclosure to accommodate the vicissitudes of family life. Expressionless and inaccessible, the house defends itself against the constant flux and transience of public life. At the same time, Loos plays a complex game with this boundary, by placing the most intimate spaces directly behind the façade and by offering a view of the entrance, while blocking the outside view in other, less intimate spaces. On the ambiguity of boundaries in Loos, see Beatriz Colomina, *Privacy and Publicity. Modern Architecture as Mass Media* (Cambridge, MA/Londen: MIT Press, 1994), 233-281; see also: George Baird, *The Space of Appearance* (Cambridge, MA: MIT Press, 1995), 35; Hilde Heynen, *Architectuur en kritiek van de moderniteit* (Nijmegen: Uitgeverij SUN, 2001), 111.
- 20 Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 71.
- 21 *Ibid.*, 291.
- 22 See: Roger Berkowitz, 'Solitude and the Activity of Thinking', in: Roger Berkowitz, Jeffrey Katz and Thomas Keenan (eds.), *Thinking in Dark Times. Hannah Arendt on Ethics and Politics* (New York: Fordham University Press, 2010), 139. However, Arendt keeps urging the thinker to go outside and mingle with people and experience the world. It is only through this experience, and sharing it with others, that the 'reality' of the world can be established. See for instance the book she was working on shortly before her unexpected death in 1975: Hannah Arendt, *The Life of the Mind* (San Diego/New York/Londen: Harcourt Inc., 1978), 50.
- 23 Beate Rössler, *The Value of Privacy* (Cambridge: Polity Press, 2005), 144.
- 24 This is not exactly a development exclusive to the last decade, as shown by Lynn Spigel in: Lynn Spigel, 'The Suburban Home Companion: Television and the Neighborhood Ideal in Postwar America', in: Beatriz Colomina, *Sexuality & Space* (New York: Princeton Architectural Press, 1992).
- 25 Cf Bart Verschaffel, *Van Hermes en Hestia. Teksten over architectuur* (Ghent:

- Spigel zien in: Lynn Spigel, 'The Suburban Home Companion: Television and the Neighborhood Ideal in Post-war America', in: Beatriz Colomina, *Sexuality & Space* (New York: Princeton Architectural Press, 1992).
- 25 Vgl. Bart Verschaffel, *Van Hermes en Hestia. Teksten over architectuur* (Gent: A&S/Books, 2006), 19.
- 26 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (Cambridge, MA/Londen: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999), 9 (vertaling HT). Volgens Hilde Heynen behoort het 'wonen dat sporen nalaat' tot de negentiende eeuw en is dat door de moderniteit verloren geraakt. Benjamin's tekst ademt dit verlies, getekend door heimwee naar dit 'echte wonen', gebaseerd op een 'ervaring'. Hilde Heynen, 'Moderniteit en architectuur in het werk van Walter Benjamin', in: *Krisis*, jrg. 9 (1989) nr. 2, 21 (<http://www.krisis.eu/content/1989-2/1989-2-04-heynen.pdf>).
- 27 Vgl. opnieuw Adolf Loos' opvatting van architectuur, die dicht bij de functie van kleding komt: 'De algemene taak van de architect is te voorzien in comfortabele en leefbare ruimte' (vertaling HT), zie: Colomina, *Privacy and Publicity*, op. cit. (noot 19), 265.
- 28 Het is vooral op deze manier dat het interieur gebruikt wordt in romans. Vgl. Klaske Havik, *Urban Literacy. Reading and Writing Architecture* (Rotterdam: nai010 publishers, 2014), 42-47.
- 29 Vgl. de historicus Tony Judt, die een specifiek interieur (een hotel in Zwitserland) gebruikt om zijn herinneringen te ordenen, te duiden en te onthouden, op het moment dat hij door de ziekte ALS steeds minder mobiel en steeds minder vaardig wordt. Tony Judt, *The Memory Chalet* (New York: Penguin Press, 2010), 8.
- 30 Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air* (New York: Penguin Books, 1988 [1982]), 15; Heynen, *Architectuur en kritiek van de moderniteit*, op. cit. (noot 19).
- 31 Benjamin, *The Arcades Project*, op. cit. (noot 26), 8.
- 32 Zie ook: René Boomkens, *Een drempelwereld. Moderne ervaring en stedelijke openbaarheid* (Rotterdam: NAI Uitgevers, 1998), 94-95.
- 33 Arendt, *Vita Activa*, op. cit. (noot 5), 59-60.
- 34 Benjamin, *The Arcades Project*, op. cit. (noot 26), 9 (vertaling HT).
- 35 Abram de Swaan, 'Onbevoegde stadsgedachten. Private en publieke praktijken in de stedelijke ruimte,' in: *OASE* nr. 77, *Into the Open* (Rotterdam: NAI Uitgevers, 2008).
- 36 Rand, *The Fountainhead*, op. cit. (noot 1), 275 (vertaling HT).
- A&S/Books, 2006), 19.
- 26 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (Cambridge, MA/Londen: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999), 9. According to Hilde Heynen, the 'living that leaves traces' belongs to the nineteenth century and has been lost because of modernity. Benjamin's text evokes this loss, as it is suffused by nostalgia for this 'real living' based on an 'experience'. Hilde Heynen, 'Moderniteit en architectuur in het werk van Walter Benjamin', *Krisis*, vol. 9 (1989) no. 2, 21, available online at: <http://www.krisis.eu/content/1989-2/1989-2-04-heynen.pdf>.
- 27 Cf. again Adolf Loos's view of architecture, which comes close to the role of clothing: 'The architect's general task is to provide a warm and liveable space', see: Colomina, *Privacy and Publicity*, op. cit. (note 19), 265.
- 28 This is how the interior tends to be used in novels. Cf. Klaske Havik, *Urban Literacy. Reading and Writing Architecture* (Rotterdam: nai010 publishers, 2014), 42-47.
- 29 Cf. the historian Tony Judt, who uses a specific interior (a hotel in Switzerland) to order, interpret and retain his memories as ALS increasingly reduces his mobility and mental capacities. Tony Judt, *The Memory Chalet* (New York: Penguin Press, 2010), 8.
- 30 Marshall Berman, *All That Is Solid Melts into Air* (New York: Penguin Books, 1988 [1982]), 15; Heynen, *Architectuur en kritiek van de moderniteit*, op. cit. (note 19).
- 31 Benjamin, *The Arcades Project*, op. cit. (note 26), 8.
- 32 See also: René Boomkens, *Een drempelwereld. Moderne ervaring en stedelijke openbaarheid* (Rotterdam: NAI Publishers, 1998), 94-95.
- 33 Arendt, *The Human Condition*, op. cit. (note 5), 52.
- 34 Benjamin, *The Arcades Project*, op. cit. (note 26), 20.
- 35 Abram de Swaan, 'Unauthorised Urban Thoughts. Public and Private Practices within Urban Space, *OASE* no. 77, *Into the Open* (Rotterdam: NAI Publishers, 2008).
- 36 Rand, *The Fountainhead*, op. cit. (note 1), 275.